

گزارشی بزرگ‌ترین دایره‌المعارف قرآن کریم در جهان اسلام

قرآن کریم، اقیانوسی بی کران است که دست یابی به ژرفای معانی و بطون معارف آن برای غواصان معرفت پژوه به طور کامل میسر نیست؛ با این حال، همه ما دعوت شده‌ایم بر کرانه این اقیانوس به جست و جو پردازیم و از زلال آن نمی برگیریم؛ از همین رو است که تبیین و تفسیر معارف قرآنی، از دوران نخستین مفسران اصیل قرآن، پیامبر و امامان معصوم‌علیهم‌السلام تا به حال، دامن گسترده و همچنان بر تارک میراث مکتوب فرهنگ ما می‌درخشد، فرزندگان دوران ما نیز در تکاپو هستند تا از اقبال لایزال قرآن پژوهی طرفی بریندند و در این زمره، فخری نصیب خویش و حظی از آن معرفت‌نوشان این عصر کنند. تدوین دایره‌المعارف قرآن کریم که «مرکز فرهنگ و معارف قرآن» دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم بدان همت گماشته، گامی در این مسیر است.

اینک پس از انتشار جلد دوم دایره‌المعارف قرآن کریم و در آستانه انتشار مجلد سوم نگاهی کوتاه به روند و چگونگی تدوین دایره‌المعارف قرآن کریم خواهیم داشت.

اهداف

هدف اصلی این دایره‌المعارف، عبارت از ارائه اطلاعات ناب و اصیل در قلمرو موضوعات قرآنی است؛ به گونه‌ای که اهل تحقیق در این موضوعات را به مثابه منبعی مادر و ماندگار، از منابع فرعی بی‌نیاز کند. در کنار این هدف اصلی و خاص، غرض عمومی تدوین دایره‌المعارف حاضر این است که مخاطبان دانش پژوه در حد مطالعات پایه اسلامی نیز بتوانند از پژوهش‌های اصیل و استوار قرآنی بهره‌گیرند؛ از این رو، کوشیده شده تا طلاب و دانشجویان و عموم دانش‌پژوهان آشنا به مبانی قرآنی نیز به فراخور توان و در عرصه مطالعات عمومی یا تخصصی خود، بتوانند از مقالات این دایره‌المعارف استفاده کنند. از آنجا که تا کنون هیچ مأخذی، به هیچ‌زبانی تدوین نشده که هدف آن، ارائه اطلاعات جامع قرآنی به سبک و شیوه علمی و با معیارهای امروزی تدوین دایره‌المعارف باشد؛ از این رو، «نظام یافتگی اطلاعات پایه و اصیل در قالب مقالات تنظیم شده با نثر علمی» مهم‌ترین دغدغه تدوین دایره‌المعارف‌های امروزی است که در هیچ‌یک از آثار ارائه شده نمی‌توان از آن نشان جست؛ به این دلیل که پدید آورندگان آن آثار یا در پی چنین هدفی نبوده و فقط می‌خواستند قاموس یا معجمی قرآنی پدید آورند یا این هدف را دنبال می‌کرده‌اند؛ اما سازمان و مجموعه‌ای دایره‌المعارفی تدارک ندیده بوده‌اند تا بتوانند چنین هدفی را برآورند.

ویژگی‌ها

از ویژگی‌ها و شاخصه‌های برجسته این دایره‌المعارف این است که تنها در بخش مدخل‌ها افزون بر ۳۰۰۰ مدخل اصلی در جدول تدوین مقالات فهرست شده که خود حجم عظیم کار را می‌نماید. چنین مدخل‌ها نیز بر پایه الفبای فارسی است از این رو خواننده پارسی زبان به آسانی می‌تواند در هنگام پژوهش به مطالب مورد نیاز خویش دست یابد. نکته مهم دیگر آنکه همه مقالات این دایره‌المعارف، دارای رویکرد قرآنی بوده و با صبغه قرآنی نگارش یافته است.

ویژگی دیگر دایره‌المعارف حاضر آن است که نگاه تخصصی به مباحث و مدخل‌ها دارد. از این رو مقالات مدخل‌ها در این فضا تألیف و تدوین می‌گردد. برای رسیدن به این مهم، به تناسب خاستگاه و قلمرو مدخل‌ها و با توجه به تعداد آنها، شش بخش علمی شکل گرفته تا به صورت تخصصی به موضوع نگریسته و به زوایای تخصصی آن توجه شود. این بخش‌ها عبارتند از:

1. فلسفه و کلام: در این بخش، مدخل‌های کلامی مانند آخرت، احکم الحاکمین و اسماء و صفات الهی به بحث گذاشته می‌شود.
2. فقه و حقوق: از مدخل‌های مربوط به این بخش می‌توان از اجتهاد، ارتداد و اسارت نام برد.
3. تاریخ و اعلام: به طور مثال، مدخل‌های ابوطالب، اصحاب صفّه، و اُحد به این قلمرو مربوط است.
4. علوم قرآنی: مدخل‌های اعجاز، ادبیات قرآن، و احسن الحدیث را در این قلمرو می‌توان نام برد.
5. ادیان: نمونه مدخل‌های این بخش، ادیس، اسحاق، و انجیل است.
6. معارف و مفاهیم: شامل (اخلاق، اقتصاد، علوم سیاسی، علوم طبیعی، مفاهیم عمومی و...) مدخل‌های آب، احسان، و استکبار، نمونه‌ای از مدخل‌های مربوط به این قلمرو است.

شاخص‌های مهم در حوزه روش و گردآوری

برای حفظ اصل بی‌طرفی و علمیت، همه آرا و دیدگاه‌های مهم و بنیادین در هر موضوع و مسأله به صورت مستند و بدون افزایش و کاهش آورده می‌شود؛ سپس نقدهای علمی وارد بر هر دیدگاه ذکر، و آرای موافقان و مخالفان بدون تصرف ارزش داورانه نقل می‌گردد. برای آنکه عموم مخاطبان دایره‌المعارف بتوانند از بحث بهره‌برگیرند، دستاورد رویارویی‌های علمی مزبور به صورت گزارش و تحلیل بی‌طرفانه درج می‌شود. بدیهی است که چنانچه مؤلف مقاله در موضوعی دارای رأی خاص باشد، آن رأی در ردیف همان آرای پیش‌گفته و به همان شیوه جلوه خواهد کرد.

شیوه طرح مطالب در هر مقاله به گونه‌ای است که به آرا و عقاید خاص مذاهب و مکاتب اسلامی احترام نهاده شود و هرگونه نقد دیدگاه‌های غیر شیعی یا غیر مشهور با روشی منصفانه و علمی صورت پذیرد، تا از هر نوع تشنج یا دامن زدن به اختلاف‌های مذهبی پرهیز گردد. هم‌چنین در نقد و تحلیل دیدگاه‌های دانشمندان مسلمان و غیر مسلمان، کوشیده می‌شود تا تنها از جنبه علمی و تحقیقی به آرای آنان نگریسته شود، و از داوری‌های شخصی که خارج از حیطه تخصصی هر مقاله است، پرهیز شود.

منابع مقالات نیز منحصر به کتاب‌های چاپ شده نیست و هنگام لزوم، از کتاب‌های خطی، مقالات، رساله‌ها و پایان‌نامه‌های حوزه‌ای و دانشگاهی نیز بهره‌گرفته شده است. بنابر آن است که منابع مقالات دایره‌المعارف کاملاً معتبر باشند؛ یعنی از جنبه کتاب‌شناسانه، از متون مرجع و اصیل و دست‌اول به شمار آیند. فقط در مواردی به متون درجه دوم، از جمله منابع معاصر استناد می‌شود که ضرورتی در میان باشد؛ به طور مثال موضوع مورد بحث در منابع اخیر، تازه و ابتکاری یا مشتمل بر دیدگاه و تحلیلی نو باشد. گرچه در هر مقاله، کوشیده شده از عمده منابع علمی و معتبر در قلمرو آن مقاله استفاده شود، در استفاده از آثار دانش‌وران غیر مسلمان و نیز در مراجعه به آثار مسلمانان غرض ورز و متعصب، نکته سنجی و درک مواضع حساس

همواره مدنظر است. گفتنی است که ارجاع مطلبی به یک منبع، لزوماً بدان معنی نیست که مطلب مزبور در همان منبع کاملاً پذیرفته شده باشد.

امید است با استمداد از آموزه‌هایی که از معارف اهل بیت علیهم السلام بدست آمده بتوان بزرگ‌ترین دائرة المعارف قرآنی جهان را عرضه نمود و از این طریق یک خلاء جدی را که در مجموعه پژوهشهای قرآنی وجود دارد، برطرف ساخت.

چشم انداز

اکنون جلد نخست این دائرة المعارف با بیش از ۸۰ مقاله در موضوعاتی مانند: آب، آبرو، آتش، آثار باستانی، آخرالزمان، آخرت، آدم، آزادی، آسانی، آسمان، آشتی، آمنه، آل فرعون، آیات خدا، آیات نام دار، ابرار و ابراهیم به چاپ رسیده و به دستداران قرآن کریم عرضه شده است.

جلد دوم آن نیز با موضوعاتی چون: ابوطالب، اتمام حجت، اثاث، اجاره، اجرت، اجزاء، اجل، اجماع، احتضار، احرام، احزاب، احسن الحدیث، احسن القصص، احصاء، احصار و صدق، احصان، احضار، احقاف، اخبات، اخلاص، ادب، ادبیات، اذان، اراده، ارتداد، ارمیا، ارهاص، ازلام، اسارت و اسباب نزول انتشار یافته است.

جلد سوم نیز با موضوعاتی چون: اسباط، استبداد، استعمار، استثنا، استحباب، استحسان، استخاره، استخوان، استدراج، استراق سمع، استرجاع، استسقاء، استضعاف، استعاذه، استعاره، استعانت، استغاثه، استغفار، استقامت، استقلال، استهزاء، استکبار، اسحاق، اسراء، اسرافیل، اسلام، اسماء و صفات، اسوه، اشتراک در قرآن، اشراط الساعة، اشعار و تقلید، اصحاب اخدود، اصحاب ایکه، اصحاب الجنة، اصحاب رس، و اصحاب رقیم مراحل نهایی خود را می‌گذارند و مقالات جلد چهارم و پنجم نیز تألیف شده و در حال ارزیابی است.

پیش بینی می‌شود مجموع مدخل‌ها از ۳۰۰۰ تجاوز کرده، از میان آنها ۲۰۰۰ مدخل اصلی را که در ذیل آن مقاله تدوین می‌شود، در ۲۵ جلد تدوین شود که امیدواریم تا پایان دهه ۸۰ به اتمام برسد.

امید است کار ترجمه این دانشنامه به زبان‌های عربی و انگلیسی به زودی آغاز شود؛ اما از آنجا که از نظر ترتیب حروف الفبا تفاوت‌هایی در زبان فارسی با عربی و انگلیسی وجود دارد، این ترجمه، پس از اتمام تدوین دائرة المعارف عرضه خواهد شد. هم چنین از دیگر برنامه‌های پیش بینی شده «طرح دائرة المعارف کودکان و نوجوانان» است که با هدف ارائه اطلاعات ناب و اصیل در قلمرو موضوعات قرآنی و با ادبیات مخصوص این قشر، عرضه خواهد شد.